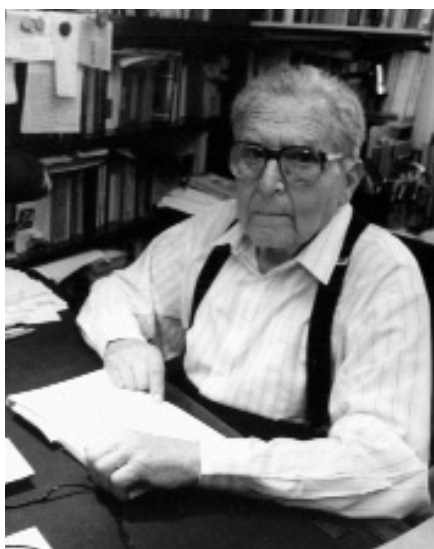

Székács-Schönberger István

Én-rendellenességek háború idején

Az első és a második világháború által okozott neurózisok tanulmányozása arra a fölismerésre vezetett, hogy a háborús körülmények – különösen a katonáknál – új, „háborús” vagy „katonai” Én kialakulásához vezetnek. Háborús neurózisokat nem csupán háborús traumák okoznak: a traumatikus helyzetek elviselését súlyosbítja a „háborús Éneket” is magában foglaló társadalomhoz való nehézkes alkalmazkodás (Nunberg: 1932, 215.; Simmel: 1944, 227.); a háborús neurózisok egyik lényeges kiváltó oka az, hogy az Én tökéletlenül alkalmazkodik a sajátos társadalmi jelenséghez. A társadalmi körülmények megváltozása (ahogyan az a háborúban és a táborokban végbement) változást hoz létre az Énben is. Jelen írásomban a háború okozta Én-változások mechanizmusával foglalkozom, azokkal a mentális változásokkal, amelyeket a megfélemlítő propaganda, az üldöztetés, vagy a civil területeken zajló harcok által fölkelített (az élet veszélyeztetettségét is magában foglaló) aggodalom, vagy a városok teljes megsemmisítésének közvetlen megélése okozott. Kutatásom anyagát részben az analízisükben már előrehaladott betegek – tehát önmegfigyelésben járatos személyek – szolgáltatták a kezelések során, részben pedig saját, más

forrásokból eredő közvetlen megfigyeléseimre támaszkodom.

A legtöbben – függetlenül attól, hogy kezelés alatt álltak-e – a tartós életveszélyről adott beszámolójukban rámutattak arra, hogy teljesen irreálisként érzékelték a szóban forgó eseményeket. Azok, akik részletesebb önmegfigyelésre voltak képesek az állandósult életveszélyben, elmondták, hogy a traumatikus helyzetben másként érzékelték a külvilág tárgyait, mint amilyenek azok valójában voltak. Ezt saját tapasztalataim alapján is megerősíthetem. Ha kimozdultak például a szigorú tilalom ellenére, akkor megváltozottan érzékelték az utca zaját, a színeit élesebbnek vagy tompábbnak, mint valójában, és úgy tűnt, a járókelők (akik mind tényleges vagy lehetséges ellenségeik) másképpen mozognak, mintegy automataként.

Ferenczit megdöbbenette az a tény, hogy a háborús neurózisoknál általában föllépő tünet az érzékelés túlzott ingerlékenysége volt (Ferenczi: 1939, 117.). Mint ismeretes, a traumás neurózisok traumatikus helyzetek megismétlődései, így azt mondhatjuk, hogy a Ferenczi által leírt traumás neurózisokban a megváltozott érzékelés egy, a trauma során föllépő jelenség ismétlődése volt.

Egy nőbeteg meséli, hogy amikor az utcákat járta tilalom idején, elfogták és a náci főhadiszállásra vitték. Mindamellet úgy alakult, hogy hagyományos börtönbe került, és így életben maradhatott. Fogsága idején kétségtelenül tudatában volt annak, hogy a börtönt milyen utcák veszik körül, azonban tökéletesen képtelen volt elképzelni más, általa különben jól ismert városrészek elhelyezkedését. Amikor a börtönből szabadulva a gettóba vitték, ugyanez az érzése támadt a gettóval kapcsolatban. Pontosan tudta a gettó határait, eligazodott a falakon belül, más városrészekre vonatkozóan tájékozódási képességét viszont elveszítette. A fölszabadulás után a tünet teljes egészében eltűnt, és a jelenségről a beteg egy évvel később számolt be egy álmával kapcsolatban. Az álom tartalma a saját testén való eligazodás zavara volt. Saját testével azonosította a várost, és álmában előbukkantak a korábban említett élményei (amelyekben, egyébként, a gyengéd érzelmek elvesztésétől való gyermeki félelme is megmutatkozott).

A külvilág megváltozott érzékelését megtárogatta az a valóság is, ami Budapest életét közvetlenül a város ostroma után jellemezte; azt az életet, ami a hetekig tomboló és romboló, pusztító utcai harcok után és azok következtében kibontakozott. Az ostrom során a házak és a lakások az emberi képzelőerőt messze meghaladó mértékű változásokon mentek át. A lakásokba történő bejutás, illetve bent a jövés-menés automatikus mindennapi rutinművelete nem egyszer olyan körülmények között zajlott, hogy az emberek általában „elvarázolt kastélynak” nevezték házaikat vagy lakásaikat. Az elvarázolt kastélyok lakói megváltoztatták külső megjelenésüket is: egészen általánossá váltak a fantasztikus viseletek, a férfiak hagyták szabadon nőni a szakállukat, és így tovább.

Az ostrom utáni város álomszerű életéről tömör képet festett egy tréfás kedvű betegem. Valahogy így indította az ülést: „Azt álmodtam, hogy a város legnagyobb körútján sétálok. X kisasszony, egy divatos öltözöttségéről híres ismerősöm, koszos férfiruhában ült egy konyhaasztalnál egy divatos luxusüzlet kirakatában, és valami kétes összetételű, gusztustalan élelmiszert árult.” Amikor megpróbáltam belekezdeni álma elemzésébe, nevetni kezdett, és azt mondta, ez nem álom, hanem a teljes valóság, amellyel lépten-nyomon találkozhattunk akkoriban. A valóság álomszerűsége mindennapos közhely volt az ostrom alatt és után. Tehát a radikálisan

megváltozott vonásokat mutató külvilághoz hozzáadódott a megváltozott érzékelés.

Ezek az általában észlelt panaszok – azaz az érzékelés megváltozása, a külvilág valószerűtlenségének, elvarázsoltságának és álomszerűségének érzése – az Énnek arra a kóros körülmények közötti ismert megváltozására hívták föl figyelmünket, amit Federn (1928, 403.) a legközönségesebbnek tartott, azaz az ideiglenes deperszonalizációra. Ki kell hangsúlyoznom mindamellet, hogy – miként azt Bergler és Eidelberg (1935) kimutatták – meg kell különböztetni a deperszonalizációnak ezt a formáját attól a másiktól, amely *sui generis* betegség.

Schilder (1925, 39.) és Nunberg (1932, 112.) a deperszonalizáció általános okát a külvilág libidó-megszállásának a „világpusztulás-fantáziát” megelőző gyors visszavonásában látták. A háború éppen azokat a körülményeket teremti meg, amelyek ehhez a folyamathoz vezetnek. Az utcák és városrészek elpusztítása és különösen az otthonok megsemmisítése nagyon közel áll a betegek „világpusztulás” fantáziájához, libidó-megszállásuk visszavonásához. Másrészt, a messzemenő következményekkel járó tömeges üldöztetés és „társadalomidegenként” való címkézés olyan lelkiállapot kialakulásához vezetett a társadalom érintett rétegeiben, amelyből – még ha nem is a gyermeki-családi, hanem a társadalmi szinten – a gyengédségérzés teljeséggel kiveszett. A háborúnak ez a kísérőjelensége, a gyengédségérzés elvesztése ezeknél a rétegeknél arra készítetett, hogy visszavonják a külvilágról libidó-megszállásukat. Ez a valóság által kikényszerített lépés, együtt az említett fantáziák valóra válásával a külvilágban, ahogyan az a háborús körülmények között megmutatkozott, párhuzamosan olyan panaszok általános megjelenéséhez vezetett, amelyek az ideiglenes deperszonalizációt jellemzik.

A konkrét panaszok részletes analízise nem csupán könnyen magyarázható ezen mechanizmus révén, hanem, és ez még jobban számít, föltár további részleteket is. A gyengédségérzés elvesztésének állapota különösen akkor válik akuttá, ha az életveszély olyan helyzetekből ered, amelyekben a társadalom által „idegenekként” megbélyegzettek azokkal kerülnek kapcsolatba, akik így minősítik őket. Ilyen körülmények között az Én minden libidó-megszállást visszavon, és teljes egészében önmagára összpontosítja azt. A libidó-megszállás megoszlásának ez a radikális változása az Én alkotóelemét

képező érzékelő apparátus működésére is kihat, és ez okozhatja az érzékleti minőségek fönt említett intenzitásbeli váltakozásait.

Másrészt, a gyengédségérzés elvesztése alapjaiban változtatja meg az emberi viszonyokat. Az embertársainkkal való kapcsolat ápolása feltételezi folyamatos helyes értékelésüket, és egy bizonyos fokú empátia megnyilvánulása, amely a mindennapi gyakorlat által fönntartott és kifinomodott tudatelőttés azonosulásokon alapszik. A gyengédségérzés elvesztése elvágja mindezen azonosulások szálait, és megszünteti az empátiát, úgyhogy mindenki számára lehetetlenné válik, hogy azonosulás révén kövesse embertársai változó viselkedését. Most már oly mértékben megváltozottunk fogunk érzékelni másokat, hogy nem tudjuk többé fölbecsülni vagy „elhelyezni” őket. Ez egyaránt igaz üldözöttre és üldözőre; az utóbbira azért, mert érvénytelenítette kapcsolatát az üldözöttel, akivel most élettelen tárgyként bánik.

Az ily módon megváltozott emberek között többé nem működik megfelelően a tájékozódási képesség. Schilder (1942, 209.) úgy találta, hogy deperszonalizált személyeknél a térben való tájékozódás zavara az emberi kapcsolatok bizonytalanságára vezethető vissza. Az a nőbeteg, aki a börtönben, majd a gettóban elveszítette tájékozódását a város más részeivel kapcsolatos emlékei között, ezeket a városrészeket a társadalom azon részével azonosította, amelyről minden libidó-megszállását vissza kellett vonnia. Az, hogy a várost és a társadalmat azonosította saját testével, figyelmünket a narcisztikus libidó felé fordítja; mivel a test-én tájékozódási zavara arra a tényre utal, hogy a beteg a tárgy-libidó mellett a narcisztikus libidót is visszavonta a külvilágról. A tárgy-libidóval történő fölruházás a „létezés” minőségét kölcsönzi a tárgynak, míg az „ismerősség” képzetét narcisztikus tárgykapcsolatokon alapuló azonosulások táplálják – ez utóbbi a „hozzám tartozik”, „az én részem” minőségét adja a tárgynak (Searl: 1932, 332.). Az azonosulások kiterjedt megsemmisítése tehát a narcisztikus-libidinózus megszállás visszavonását jelenti, ami döntő fontosságú tényező a deperszonalizáció kialakulásában. Magától értetődik, hogy az olyan körülmények, amelyek lerombolással fenyegetik az Ént, amelyeket háborúval társult traumatikus helyzetek hoznak létre, a narcisztikus libidó-megszállás visszavonásához vezetnek. Így kijelenthetjük, hogy a háborúval társult agresszió-

nak kitett ember vissza fogja vonni narcisztikus libidinózus tárgymegszállásait, és ez az Énben a deperszonalizációval egyenértékű állapotváltozáshoz vezet.

Nem ismeretlen előttünk az agresszió és a szorongás szerepe a deperszonalizáció kialakulásában. Searl (1932, 329.) és Oberndorf (1939, 138.) arra a tényre hívták föl a figyelmet, hogy az élettelen tárgyakkal – például ruhákkal vagy bútorokkal – való azonosulás rendkívül fontos a deperszonalizált személynek – olyan tény ez, amely az Én elpusztításához vagy élettelené válásához kapcsolódik. A következő eset a ruhák jelentőségét illusztrálhatja.

Egy a pszichoanalitikus kezelés előrehaladott szakaszában lévő nőbeteg mérget kért háziorvosától, ami a náci terror idején általános gyakorlat volt Budapesten a zsidók között. Hosszas töprengés után a háziorvos beleegyezett, és ellátta méreggel, de azzal a kikötéssel, hogy csak olyan legvégső esetben használhatja föl, mint amilyen a deportálás is. A beteg állandóan magánál tartotta a mérget, és magával vitte, amikor a zsidó nőket behívták lövészárkot ásni. Az indulás előtti napon apja tragikus körülmények között meghalt; nővére börtönben volt, és senki sem tett az elbújtatására határozott ajánlatot. Úgy érezte, minden kapcsolata megszakadt a világgal, és halottnak tekintette magát, a *valós* halál idejét azonban elhalasztotta, noha pontos kitűzése a gyógyszer birtokában csak rajta állt. Minthogy kiváló sportoló volt, és megvolt a felszerelése is, síruhában és síbancsban indult árkot ásni. Az országon át elszenvedte az összes borzalmat, a deportálást, a marhavagonokba zsúfolást és a transzportálást, de mindezt valótlanul érezte, és meg sem fordult a fejében, hogy végső megoldásként a gyógyszerhez forduljon. Így jutott Németországban egy rossz hírű táborba, ahol szétválogatták őt és a társait. Az elosztás alkalmával – szokás szerint – elvették a ruháit, és helyettük rongyokat adtak. Amikor rongyaiban a helyére ment, akkor érezte úgy, hogy eljött a halál ideje. Bevette a mérget; az azonban, szerencsére, addigra vesztett erejéből, így tovább tudott dolgozni néhány napi hányás után.

A ruhák elvételének óriási jelentőségével kapcsolatban megkérdeztem deportálásból visszatért nőket és férfiakat. Általában egyetértettek abban, hogy amikor erre került a sor, még azok is összeomlottak, akik viszonylag jól túrték a deportálás borzalmait. Az említett be-

teg visszavonta megszállását a világról, úgy érezte, elpusztították az Énjét, kivéve azt az egyetlen libidinózus szálat, ami korábbi Énjéhez kötötte, és amelyet ruhái, a régi élet részei képviseltek. Korábbi Énje lerombolása után és új, nemkívánatos Énje kiépülése előtt korábban viselt ruháival azonosította korábbi Énjét. Amikor ezektől megfosztották, az átmeneti állapot véget ért, és korábbi Énje teljesen elpusztult, akkor ezt a rombolást a testi Én elpusztítására tett szuicid törekvéssel teljesítette ki. A kísérlet kudarcba fullt, és az új Énje megjelent. Az a jó megjelenésű és erős jellemű nő, aki volt, most alázatos koldus figuráját mutatta: saját véleménye szerint túlmént a szükséges megalkodáson. „Deportált” Énjét ma tökéletesen idegennek érzi.

Melanie Klein kutatásai óta közismert az ép tárgynak az agresszió okozta pusztítás által fölkelített félelem mérséklésében játszott szerepe. Ennek a mechanizmusnak a célját szolgálja az azonosulás a korábban viselt, ép ruhákkal – azt fejezi ki, hogy az azonosulás révén fenntartsa vagy újraépítse az Ént. Másrészt, a végzetes pusztulás látványa önmagában kiszolgáltatja az embert az agresszív mindenhatóság fantáziája megvalósulásának, és fölhívja figyelmét a veszélyek létezésére, aminek következtében libidinózus megszállását az Én visszavonja. Ez a rekonstrukciós mindenhatóságba vetett hit bármiféle megerősítést lehetetlenné teszi, azt a megerősítést, ami ellensúlyozhatná a destruktív mindenhatóság látványától fölkelített szorongást. Mindez azt az érzést kelti, hogy megváltozott a világ, a város, megváltoztak az emberek – azaz egy, a deperszonalizációval egyenértékű érzést –, és kiváltja az alkalmazkodást ahhoz a tapasztalathoz, hogy ami szemmel látható volt az emberekben, beleértve még a külső megjelenésüket is, az megváltozott.

Röviden meg kell említenem, hogy a deperszonalizáció okozta Én-változások következtében a Felettes Én is változásokon megy át. A háború alatti és utáni morális zavarok széles skálája kapcsolható ehhez a jelenséghez.

Kétségtelen, hogy sem a gyengédségérzés elvesztése, sem a libidó-megszállás narcisztikus visszavonása nem vezet szükségszerűen deperszonalizációhoz. A mennyiségi tényezők azonban fontos szerepet játszanak abban, hogy az Én a rombolás látványának következtében elveszíti időbeli folytonosságát; a rombolás elvágja az azonosulások útját, az egyén így a

folytonosság elvesztését a tárgyban beállt változásként érzékeli.

A külső tárgyak jellemzőit nagyszámú érzéleti elem alkotja, állandó minőségek és egyéni vonatkozások éppúgy, mint a tudatelőttes kapcsolatok. Mindezek összessége teszi ki az Ént. A külvilág hatására az adott tárgyhoz tartozó elemek száma változik vagy módosul. Ha viszonylag kismérvű a változás, ha csupán néhány elemet érint, akkor a folyamatosság érzése annak ellenére fennmarad, hogy megváltoztak a tárgy jellegzetességei. Ha azonban túlságosan sok elem változik egyidejűleg, akkor az az érzés támad, hogy a megváltozott tárgy teljes egészében valami más, mint ami volt; és amennyiben ez a folyamat egyidejűleg számos tárgyban végbemegy, akkor az Én önmagát is hasonlóképpen hirtelen megváltozottként, azaz deperszonalizáltként fogja föl.

Az Én egyik alapvető szerepe, hogy szintetizáló képessége révén fenntartsa a lelki apparátust. Az érzékelés túlságosan sok elemének a megváltozása (mikor is elégtelenné válik a szintetizáló működés), olyan fajta viszonyokat tár elénk, amelyeket az álomban találunk – ahol a szintetizáló képesség működése hasonlóképpen megváltozik –, és ez kelti az említett lelkiállapotokban az álomszerűség érzését. Az Én szintetizáló képességének kudarcra veszélyezteti a korábbi Én túlélését, és ez szorongáshoz vezet. Az érzékelés túlságosan sok elemének megváltozása ekképpen traumaként hat. Ehhez társul az a jelenség, hogy a külvilág hirtelen bekövetkező óriási változásai a szemlélő számára agresszív erők működéseként mutatkozik meg, még ha a valóságban ilyen erők nem működnek is. Tehát mondhatjuk azt, hogy az Én megváltozásának érzése olyan lelkiállapot következményeként alakul ki, amely egyenértékű a deperszonalizációval vagy a traumával. Másrészt, a közvetlenül az Én túlélését veszélyeztető traumák kihatnak az érzékelő apparátus működésére, amely maga is Én-funkció: ha a narcisztikus megszállás visszavonódik az Éntől, akkor a világnak az Én általi érzékelése megváltozik. A narcisztikus libidónak a tárgyról vagy az érzékelő apparátusról történő visszavonása tehát az említett mennyiségi tényezőktől függ. Ennek a mechanizmusnak a zavara bármely esetben a világban való eligazodás nehézségeihez vezet, és a változó világ érzékelésének torzulásai a változás mértékének megfelelően különbözők.

Csak további kutatások adhatnak pontos választ arra a kérdésre, hogy vajon minden trauma deperszonalizációt okoz-e, és fordítva, hogy a trauma húzódik-e meg minden deperszonalizáció hátterében? Néhány adat mindemellett eligazításul szolgál. Az olyan traumatikus élmények, amelyeket nem képes szintetizálni az Én, elhárítódnak az elfojtás vagy valamely más védekezési mechanizmus révén. Ismerjük a traumának és elfojtásának szerepét a neurózis etiológiájában. Hadd tegyük hozzá, hogy – Schilder (1925, 41.) és Nunberg (1932, 215.) szerint – minden neurózis ideiglenes deperszonalizációval kezdődik, és – Nunberg (1932, 215.) és Oberndorf (1939, 145.) szerint – deperszonalizáció előz meg minden védekező mechanizmust és elfojtást. Azt mondhatjuk, a traumát deperszonalizáció követi, ez utóbbit pedig az elfojtás, ami bizonyos körülmények között neurózist okoz. Ez az, amit a pszichoanalízisben rekonstruálhatunk vagy háborús körülmények között *in statu nascendi* megfigyelhetünk. A neurózis estében infantilis traumákkal foglalkozunk. A gyermek Énje kevesebb érzékelési elemből épül föl, mint a felnőtté. A külvilág bizonyos számú elemének a megváltozását a gyermek ezért még inkább az Én megváltozásának érzi, mint a felnőtt. Ezért a gyermek jobban ki van téve traumatikus élménynek. A neurózisok etiológiája következőképpen összefüggésbe hozható a gyermeki Én sajátosságával, ami mennyiségi tényezőkkel leírható. Az ideiglenes deperszonalizációt felnőttek esetében is elfojtás és amnézia követi, ami a lefolytatott kezeléseknél megfigyelhető. Az egyik betegnek például az ostrom vége felé, amikor semmiféle közszolgálat nem volt elérhető, saját kezűleg kellett eltemetnie egy közeli rokonát egy tenispályán, közel a rendelőmhöz. Ha órára jött, minden egyes alkalommal el kellett mennie a jeltelen sír mellett, a múltbeli élmény emléke azonban sohasem elevenedett meg benne. A részleteket csak akkor, egy év elteltével mondta el, amikor exhumálták a holtat, és akkor nagy megkönnyebbüléssel arról is beszámolt, hogy a rendelőmbe jövet mindig bizonyos motiválatlan rossz érzés fogta el, és ez megszűnt, miután az exhumálás megtörtént.

Freud szerint a pszichózisban jellemzően működő patológiás folyamat a megszállás visszavonása a világról, míg a látható tünetek a

helyreállításra, az új tárgymegszállásra irányuló törekvések. Hasonló mechanizmust találunk a deperszonalizáció folyamatában is. A trauma következtében az Én visszavonja tárgymegszállását, ezt követi a megváltozott Én részéről az új tárgymegszállásokra való törekvés, ideértve az olyan tárgyakkal történő azonosulást, mint a ruhák, bútorok stb.; a mechanizmusnak ezt a későbbi szakaszát fogjuk föl deperszonalizációként. Ezt tekinthetjük a deperszonalizáció általános mechanizmusának, amelyre bizonyos körülmények között ráakódhat a Bergler és Eidelberg (1935, 258.) mechanizmus, és amely megadja a gyermeki, családi helyzethez tartozó élményekből éreztethető tünetek egyéni jellegét (ambivalencia, homoszexualitás, anális komplexusok, exhibicionizmus stb.).

Bármi támogathat egy új megszállást, ami kiváltja a rekonstruktív mindenhatóság érzését. A libidinózus megszállás visszavonását az érzékelt elemek struktúrájának az agresszió általi roncsolása váltja ki. Maguknak a tárgyakkal a rekonstrukciója és/vagy a helyreállított tárgyakkal történő azonosulás csakúgy, mint az azonosulás azokkal, akik részt vesznek az új emberi kapcsolatok rekonstrukciójában vagy kiépítésében, új libidinózus kapcsolatokhoz és azonosulásokhoz vezet a külvilággal, s ez megszünteti az elidegenedettségek érzését.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, a háborúval járó mérhetetlen gyűlölet és pusztítás hatása deperszonalizációt okoz, aminek következtében elvész a „békebeli” Én; a traumatikus körülményekhez való alkalmazkodás folyamán új, „háborús” Én jön a világra. Bármi, ami támogatja a rekonstruktív mindenhatóság érzését, lehetővé teszi a „háborús” Énnek egy új, „békebeli” Én kialakítását. Ez helyreállítja az egészséges egyensúlyt, és ebben áll a rekonstrukció pszichológiai jelentősége. Ez az egyensúly azonban szükségképpen eltér a korábbitól. A traumát, ha egyszer megtörtént, semmiféle rekonstrukció *nem képes* meg nem történtté tenni, jóllehet a fizikai rekonstrukcióval járó rekonstruktív mindenhatóság érzése az egyén és a közösség önbizalmát megnövelheti. A közös trauma és a közös kollektív fölépülés, azaz a rekonstrukció, olyan új Éneket hoz létre, amelyek szükségképpen különböznek az Én-jétől azoknak, akik átérték a traumát és a fölépülést.

IRODALOM

Bergler – Eidelberg (1935): Der Mechanismus der Depersonalisation. *Int. Z(ärztl.) Psychoanal.*, 21.

Federn (1928): *Int. J. Psychoanal.* 9, 403.

Ferenczi, S. (1939): *Bausteine zur Psychoanalyse*, III. köt., Hans Huber, Bern.

Freud, Ferenczi, Jones & Simmel (1919): *Kriegsneurosen*. Int. Psychoanalytischer Verlag, Wien–Zürich.

Nunberg (1932): *Allgemeine Neurosenlehre auf Psychoanalytischer Grundlage*. Huber, Bern–Berlin.

Oberndorf (1939): Sense of reality in states of depersonalisation. *Int. J. Psycho-Anal.* 20.

Schilder, P. (1925): *Entwurf zu einer Psychiatrie auf Psychoanalytischer Grundlage*. Int. Psychoanalytischer Verlag, Leipzig–Wien–Zürich.

Schilder, P. (1942): *Mind*. Columbia Univ. Press, New York, 209.

Searl (1932): A note on depersonalisation. *Int. J. Psycho-Anal.* 13.

Simmel (1944): *War-neuroses. Psychoanalysis Today*. Int. Univ. Press, New York.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: HÁRS GYÖRGY PÉTER

* Székács-Schönberger István önéletírását és más zsidósággal kapcsolatos írását most jelentettük meg könyv alakban. Ezt a tanulmányt is tartalmazza a 100 éves évfordulóra kiadott kötet. A folyóirat szélesebb nyilvánossága okán közöljük itt is a holokauszt-szindrómának ezt az egyik első pszichológiai feldolgozását.